Fackföreningsrörelsen och solidariteten

Örjan Nyström

Tanke
verksamheten
inom Arbetarrörelsen i Göteborg

RAPPORT #70

Fackföreningsrörelsen och solidariteten[1]

Örjan Nyström

Solidaritet måste betecknas som något av fackföreningsrörelsens själva värdegrund, särskilt på LO-området. Idag, när fackföreningsrörelsen – återigen särskilt på LO-området - befinner sig en kritisk situation på många sätt sägs det ibland att denna värdegrund vacklar. ”Det finns ingen solidaritet längre”, får man ofta höra, underförstått att annat var det förr. Ibland söker man orsaken i att ”folk har blivit individualister”.

Men den fackliga solidariteten har aldrig varit den okomplicerade och oföränderliga företeelse som vi lätt målar ut den i efterhand. Förhoppningsvis kan ett historiskt perspektiv underlätta för oss att förstå och bemästra påfrestningarna på den fackliga sammanhållningen idag.

1. Solidaritetens institutionella dimension. Bredd och djup.

I Nationalencyklopedins ordbok definieras solidaritet som en ”känsla av samhörighet”. Det låter lite flyktigt, något som kommer och går och inte är mycket att hålla sig i när det stormar. Man skulle vilja att det handlade om något mer konkret och hållfast.

[1] Denna text utgör en omarbetad version av mitt bidrag till antologin *Solidaritetens många ansikten – tretton texter om arbetsliv och omvärld”,* (red Bernt Schiller), Premiss Förlag 2012, utgiven på initiativ av forskare på dåvarande Institutionen för Arbetsvetenskap.

Skulle man inte kunna definiera solidaritet som något som kan vara inbyggt i eller i alla fall understött av den institutionella ordningen i samhället?

Den vetenskapliga definitionen av en ”institution” är att detta begrepp inte bara handlar om formella organisationer utan också om mer informella förhållanden. Den institutionella ordningen rymmer allt det som behövs för att minska osäkerheten i samspelet människor emellan. Man måste veta ungefär vad man har att förvänta sig av andra, vare sig det nu handlar om det privata sällskapslivet, de offentliga relationerna med myndigheter, arbets- eller affärslivet. För det behöver vi uppenbarligen inte bara formella regler utan också normer som kan fungera utan det finns någon tydlig och förordnad normgivare någonstans i myllret av myndigheter och institutioner som talar om för oss vad som gäller.

Vi har exempelvis skattelagar, och formella institutioner som upprätthåller dem. Men vi har riklig erfarenhet av att utan att kringgärdas av informella normbildande krafter skulle inte skattelagstiftningen fungera och dess organisation, Skatteverket, kunna fullgöra sina uppgifter. Men också omvänt: utan att ha stöd av skattelagstiftningens normsystem och dess organisatoriska ryggrad skulle de informella normerna på området, ”skattemoralen”, undermineras. Vad som händer när detta samband mellan formella och informella institutioner saknas eller försvagats kan vi se exempelvis i länder där korruption florerar alldeles oberoende av en oklanderlig lagstiftning.

Samhällets institutionella ordning bygger alltså på ett samspel mellan formella och informella institutioner. Om vi betraktar solidaritet som en informell institution ger det begreppet den mer handfasta karaktär som ordböckernas tal om blott och bart en känsla saknar. Att betrakta solidaritetsbegreppet på det viset öppnar också ett historiskt perspektiv som berättar om hur ”känslan av samhörighet” förändrats och varför. Sist men inte minst öppnar det för en diskussion kring hur man kan bygga *olika* former av solidaritet i samhället beroende på historiska omständigheter och vägval. Om man, som man ofta får höra i den fackliga debatten, tycker att solidariteten försvagats i samhället finns det anledning att inte bara rannsaka känslorna i människors bröst utan fastmer att skärskåda solidaritetens institutionella förankring och hur den förändrats.

En annan svaghet i Nationalencyklopedins definition av solidaritet som en känsla, något inombords, är att den saknar koppling till människors handlande. Solidaritet kan inte bara vara något vi känner, det måste också vara något vi *gör*. Om inte solidaritetskänslan rymmer ett visst mått av handlingsberedskap och -förmåga förtunnas den oundvikligen till ett slags middagstalsmoral.

Här finns ännu en viktig förbindelse med samhällets institutionella ramverk: underlättar eller försvårar det för känslor av samhörighet att omsättas i *solidarisk*

handling? Också detta är en fråga om historisk utveckling, och samma fråga kan ställas här: hur har det moderna samhällets institutionella utveckling, påverkat förutsättningarna för solidaritet i handling? Har vi byggt ett samhälle som hindrat eller underlättat en sådan?

Detta senare sammanhang kan kallas solidaritetens *djupdimension* – solidaritetens kraft som riktningsgivare för människors sociala praxis, hur *förpliktigande till handling* den är.

Men solidaritet har också en *breddimension* som knyter an till klassiska arbetarrörelseparoller som ”arbetare i alla länder förena er” eller ”alla människors lika värde”. Hur långt, på en skala mellan starkare eller svagare samhörighetskänsla och förpliktelser, sträcker sig solidaritetens räckvidd från de närmast till de mest avlägsna människor?

En central tankelinje i det följande är att det finns ett konfliktfyllt samband mellan solidaritetens djup och dess bredd, och ett dilemma i dess förlängning. En solidaritet med stort djup har lättare att finna förankring inom en mer begränsad krets, medan den kan antas undermineras och tunnas ut om solidariteten blir mer vittomfattande i samhället som helhet. Och här gäller att ju bredare den är desto större anspråk ställs på dess institutionella förankring.

Detta är ett viktigt perspektiv att ha i sikte om man vill studera hur solidariteten formats historisk. Hur har samhället förmått handskas med denna spänning mellan djup och bredd? Som vi ska se har detta varit ett problem fackföreningsrörelsen brottats med under hela sin historia.

Vid sidan om bredd och djup finns det faktiskt också en tredje dimension av solidaritet, även om kanske en del tycker att detta för oss ut i begreppets gränstrakter – vi talar ju oftast om solidaritet i ett horisontellt perspektiv. Men man kan inte bortse ifrån att solidaritet också har en *uppåtriktad* dimension som handlar om förhållandet mellan underordnade och överordnade, styrande och styrda, underklass och överklass. Också här finns ju utan tvivel en dimension av ”känsla av samhörighet” vars karaktär förändrats historiskt beroende på samhällets institutionella utveckling. (Man kan naturligtvis också tala om en nedåtriktad solidaritet i patriarkaliska omsorgsformer eller filantropi). I det ljuset får solidaritetsbegreppet en tredje konfliktdimension vid sidan av spänningen mellan djup och bredd.

Allt detta låter kanske ännu en smula abstrakt. Det är dags att tillämpa denna min inledande begreppsexercis på en konkret historisk verklighet – fackföreningsrörelsens historia under 150 år.

*

2. Solidaritet i det förindustriella samhället

Men först några ord om det samhälle arbetarrörelsen växte fram ur.

Vilken samhörighet kände människor i det förindustriella samhället? Vilken samhörighet och vilka konfliktlinjer var förhärskande i det patriarkaliskt styrda bysamhället? Vilka var detta samhällets ”vi” och ”dom”, på en glidande skala?

Där fanns av allt att döma en solidaritet med stark *djupdimension* kring familjen, släkten och grannarna i lokalsamhället, en solidaritet byggd på nära relationer, ansikte mot ansikte. Det var ett samhälle präglat av ”starka band”[2]. Sådana band utvecklades också i den uppåtriktade dimensionen, i de personliga beroendeförhållanden som rådde till den lokala överheten av husbönder, präster och ståndspersoner. Samhörigheten fick därmed ett starkt inslag av ren lydnadskultur med kraftfullt ideologiskt understöd i religionen. Den lutherska katekesens bud inpräntades genom prästernas återkommande husförhör. Men ideologiskt betonade den vertikala solidaritetens bud också överhetens patriarkaliska ansvar för sina undersåtar. Dessa religiösa och patriarkaliska krafter var, skulle man kunna säga, ett uttryck för de informella institutioner som bar upp samhället, fast knutna till formella institutioner som kyrkan, tjänstehjonslagstiftningen och fattigvårdsystemet.

Bysamhällets starka band ”ansikte mot ansikte” kunde också ge upphov till inslag av oförsonlig personlig fiendskap. Gentemot sådana konflikter var det nära sociala samlivet mycket sårbart. De motverkades därför kraftfullt av stränga och förpliktigande sociala koder för umgänge och goda grannrelationer, liksom tillåtna och otillåtna former för konfliktlösning.
Men om solidaritetens djupdimension på så vis var starkt normerad var dess *bredd* desto mer begränsad. Redan i relationerna med den under 1800-talets lopp växande kategorin egendomslösa i bysamhället fanns begränsningar i samhörigheten. De hade exempelvis ingen rösträtt på sockenstämmorna, och giftermål över klassgränsen

[2] Begreppen starka och svaga band myntades av den amerikanske sociologen Mark Granovetter i ”The strength of Weak Ties”, *American Journal of Sociology* 1973, och "The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited". *Sociological Theory* **1**: 201–233. Även om terminologin är annorlunda ligger hans synsätt nära det jag talat om som djup och bred solidaritet. Han betonar hur de svaga banden i det moderna samhället har blivit viktigare för människors möjligheter att ta sig fram i samhället, medan det gamla samhällets starka band av släkt, och grannskapsrelationer förlorat mycket av sin betydelse i detta avseende. Tankegången går tillbaka på Emile Durkheims teser om utvecklingen från ”mekanisk” till ”organisk” solidaritet (mekanisk = baserad på likhet, organisk= baserad på arbetsdelning.

mellan jordägare och jordlösa var mycket illa sedda. Omsorgen om socknens fattiga och sjuka var visserligen förpliktigande och på många håll bättre än dess sentida rykte, men dess förpliktelser stannade vid sockengränsen. Gud nåde den tiggare som kom utifrån och överskred den.

De svaga banden till storsamhället utanför byn begränsades till den egna trakten och sträckte sig knappast bortom landskapet. Man var värmlänning eller västgöte mer än svensk. Den uppåtriktade solidariteten riktade sig mindre till nationen än på ett mer personligt plan till kungen som ”alla husbönders husbonde”, ”av Guds nåde”. Än svagare men med en särskild lyskraft fanns en kulturell tillhörighet till den evangelisk-lutherska kristenhetens ”vi”, i kontrast till katoliker och hedningar.

Kring denna skala av gemenskaper vävdes det förindustriella samhällets solidaritetsband. I tider av växande sociala konflikter kunde det utvecklas en överdeterminerande men diffus samhörighet med ”folket” mot ”herrarna”. Den hamnade i ett spänningsfyllt förhållande till de personliga beroendeförhållandena i det vertikala ledet – husbondeväldet och dess fortsättning i kedjan av klientförhållanden mellan lokal och central överhet. Men det slaget av bredare, folklig solidaritet saknade den lokala sammanhållningens djup. Bondeupprorens solidaritet flammade upp kortvarigt och falnade snabbt utan att lämna några bestående ideologiskt eller organisatoriskt sammanhållande avtryck.

Dessa äldre solidaritetsformer i form av bymentalitet och husbondevälde och diffusa konfliktlinjer mellan folket och herrarna bar människorna nödvändigtvis med sig in i den kapitalistiska marknadsekonomi som slet sönder det gamla samhällets sociala band. På det sättet kunde de inte undgå att påverka även de tidiga fackföreningarna. Ett exempel på hur förindustriella mönster vävdes samman med industrisamhällets realiteter är den svenska brukskulturen, som i väsentliga avseenden levde kvar långt in i nutiden med sina starka inslag av lokal sammanhållning och uppåtriktad solidaritet med bruksherren, som svarade med patriarkal omsorg om sina underlydande.

En särskild plats lite vid sidan i detta sceneri utgjorde emellertid hantverkarna, vars betydelse i vårt sammanhang är stor genom den viktiga roll som yrkesarbetare med rötter i hantverkets värld hade som den drivande kraften bakom den tidiga fackföreningsrörelsen.[3] Med dem tillförs ännu en viktig dimension till det äldre samhällets solidaritetsformer: yrkesgemenskapen.

Med hantverkarna i fokus lämnar vi ju i viss mån bysamhällets värld och träder in i ett delvis annat socialt universum. De lokala, personliga, vertikala banden till husbonden/hantverksmästaren (och i nästa led ibland köpmannen) finns där

[3] Engelskans ”trade” som i ”trade union” betyder ju just ”yrke”.

visserligen. Men yrkeskunskapen öppnar en annan, mer horisontellt förankrad samhörighet som spränger byvärldens ramar. Hantverkarkulturen rymde en större rörlighet och autonomi, baserad på något man länge trodde ingen kunde ta ifrån en människa: exklusiva kunskaper om specifika arbetsprocesser. Hantverkaren var ingen proletär. Han (nästan alltid en han) hade sin ”egendom” i sin yrkeskunskap som han kunde bära med sig, och som han tillsammans med sina yrkesbröder solidariskt försökte värna och institutionellt förankra i skråväsende och gesällvandringar.[4]

Länge förankrade hantverkarna delvis sin identitet utanför den konfliktdimension som ställde folket mot herrarna. Men maskinindustrins utveckling, i kombination med utvecklingen av arbetsorganisationer som var inriktade på att frånta de omedelbara producenterna kontrollen över arbetets bedrivande, bröt ner yrkesexklusiviteterna och försvagade yrkets solidaritetsformer. Men det gick långsamt, och här som i övrigt har hela tiden gamla solidaritetsformer reproducerats i ny gestalt allteftersom strukturomvandlingen fortsatt omgestaltat arbetslivet i en process som ingalunda är avslutad idag.

Vi kommer härmed in på vårt ämne: solidaritetsformernas utveckling i fackföreningsrörelsen.

*

3. Från det enskilda arbetsavtalet till de branschvisa kollektivavtalen

De nya solidaritetsbegrepp som kom att utvecklas inom fackföreningsrörelsen formades inom ramen för två konfliktfyllda kraftfält: dels det mellan yrkesgemenskap och klassgemenskap, dels mellan en lokal och en nationell tillhörighet.[5] Vägröjare för en ny samhörighetskänsla med tillhörande ömsesidiga förpliktelser var i det förra kraftfältet *industriförbundsprincipen*, i det senare *de nationella branschavtalen*.

I utvecklingen av dessa kraftfält möter vi en ovanligt utpräglad illustration till spänningsförhållandena mellan solidaritetens djup och bredd, liksom till hur

[4] Kopplingen mellan yrke och identitet i hantverket har urgamla och vidsträckta anor i hela världen, där överallt yrket grundat en bredare samhörighet. I Indien har det varit och är det en central bas för kasttillhörigheten, där varje yrke har sina egna gudar eller helgon.
[5] Jag bortser tills vidare från den internationalistiska dimensionen av den fackliga solidariteten. Den har visserligen levt kvar som en ideologisk underström, men generellt i praktiken varit nationellt begränsad. Allteftersom kapitalismens globaliseringstendenser skjutit fart kan man säga att skapandet av starkare band mellan nationell och gränsöverskridande facklig solidaritet blivit mer bjudande, men samtidigt mer konfliktfyllt – jag återkommer till detta avslutningsvis.

förändrade solidaritetsformer hänger samman med en förändrad institutionell ram. Denna ram är i sin tur påverkad av strukturella förändringar i samhället som helhet – arbetsfördelningens och marknadernas tillväxt och utvecklingen av massproduktion och masskonsumtion – förändringar som de samtida fackliga aktörerna bara var delvis och glimtvis medvetna om.

Steg ett i denna utveckling var avgörande för hela fackföreningstanken, nämligen brytningen med husbondeväldets personliga relationer mellan herre och dräng. Sådana relationer levde ju vidare in i det kapitalistiska lönearbetet, där kapitalisterna stödde sig på dem i sin strävan att slå vakt om en princip de kallade ”det enskilda arbetsavtalet”. De ville bevara arbetsvillkoren som resultatet av en exklusivt privat transaktion mellan arbetsgivaren och den anställde som ingen ”tredje part” (fackföreningen och kollektivavtalet) fick blanda sig i. Som den ideala modellen för partsrelationerna på arbetsmarknaden har det enskilda arbetsavtalet levt kvar i arbetsgivarideologin, ja, det har snarast levt upp i de senaste decenniernas utveckling av individuella löner och beloppslösa avtal med störst genomslag i tjänstemannaleden.

Arbetarnas revolt mot det enskilda arbetsavtalet skedde inledningsvis lokalt på område efter område kring förra sekelskiftet. De första kollektiva avtalen slöts på orten, med den lokala arbetsgivaren. Det handlade ännu om en solidaritet ”ansikte mot ansikte”. Där formades arbetarnas ”vi” med enkla metoder. När uppvaktningar i patriarkaliskt färgad underdånighet blev resultatlösa vidtog ofta spontana demonstrationer från arbetsplats till arbetsplats. Så gick det exempelvis till i vad som ibland betecknas som upptakten till den första ”riktiga” fackföreningen i Sverige, murarstrejken i Stockholm 1869, där arbetarna marscherade från bygge till bygge för att mobilisera det kollektiv som ställdes mot arbetsgivarparten. Likadant gick det till i den berömda Sundsvallstrejken tio år senare där initiativtagarna gick från sågverk till sågverk och samlade ihop den folkmassa som till slut slog läger på Södra Stadsberget i Sundvall i en handfast manifestation av en ny solidaritet, ett nytt ”vi”.

På detta mycket handfasta sätt samlade man det kollektiv där man ömsesidigt förpliktigade varandra till ”solidaritet” i dess nya, till lönearbetets och marknadskrafternas värld anpassade betydelse: löftet att inte arbeta under vissa överenskomna minimivillkor. Genom öppna konflikter och demokratiska strider kring föreningsrätten, etablerade de tidiga fackföreningarna ett nytt ”vi”, löskopplat från bysamhällets samhörighetsvärld. Ett nytt slags kollektiv formades, byggt på avtalsområdets omfattning och fackföreningens organisatoriska gränser. Solidaritetens innebörd omdefinierades - till en början gradvis, småningom mer språngartat - av en ny institutionell ordning som sprängde gamla gränser och etablerade nya.

Det var ett stort steg mot ökad bredd, men ena foten var kvar i en form av solidaritet som bevarade mycket av det gamla samhällets lokala och yrkesmässiga begränsningar.

Mycket snart öppnades emellertid portarna för en snabb breddning av solidaritetens förpliktelser utöver orten och den egna arbetsgivaren. Det skedde i och med *de branschvisa riksavtalen*. De skavde oundvikligen mot lokalsamhällets solidaritetsformer och relationerna med den enskilde arbetsgivaren. Det förutsatte en stor och konfliktfylld förändring av tankar och känslor för människor med rötterna i det gamla samhällets samhörigheter.

Ett första avgörande steg att slutgiltigt röja undan det enskilda arbetsavtalets ordning togs med verkstadsavtalet 1905 och den året därpå slutna så kallade decemberkompromissen mellan LO och SAF, där arbetsgivarna erkände föreningsrätten mot att fackföreningarna erkände arbetsgivarens rätt att leda och fördela arbetet och fritt anställa och avskeda arbetare.[6]

Bakom framväxten av branschvisa riksavtal låg intressen både hos arbetar- och arbetsgivarorganisationerna. Ur arbetarnas synvinkel gällde det att åstadkomma en spärr som blockerade möjligheterna för enskilda, lokala arbetsgivare att bjuda under givna avtalsvillkor. För arbetsgivarna gällde motsatsen: att försvåra för lokala fackföreningar eller yrkesgrupper att utnyttja en gynnsam styrkeposition på orten eller i yrket för överbud.

De branschvisa riksavtalen tvingade arbetarna att vidga blicken mot en nationell gemenskap: där någonstans, i en okänd terräng med främmande människor, måste en ny solidaritet hitta ett rotfäste. Från början fanns en konflikt mellan vad man kunde komma överens om med den egna arbetsgivaren och de förpliktelser man hade mot detta större kollektiv som omfattades av de branschvisa riksavtalet. Den konflikten har levt kvar, ömsom starkare ömsom svagare i fackföreningsrörelsens hela historia.

En annan knivig fråga som inställde sig tämligen omedelbart och ställde solidaritetens bredd på sin spets, var vilka riksavtalet skulle omfatta. Det spontana svaret var förstås medlemmarna i facket. Men tänkte man ett varv till kom man fram till slutsatsen att även de oorganiserade, ”gratispassagerarna”, måste få del av de kollektivavtalade förmånerna (för att blockera deras möjligheter att bjuda under avtalet, nämligen). Men samtidigt ställdes man inför en annan minst lika konfliktfylld fråga om solidariteten gränser: vilka kunde bli medlemmar, och vilka personalkategorier skulle omfattas av avtalet?

---

[6] Vägen från det enskilda arbetsavtalet, via decemberkompromissen till storstrejken beskrivs i Bernt Schiller: *Storstrejken – förhistoria och orsaker*, Göteborg 1967. Se även Schiller: ”LO, paragraf 32 och företagsdemokratin”, i *Tvärsnitt. Sju forskningsrapporter utgivna till LO:s 75-årsjubileum,* Stockholm 1973, samt kap 3 i Örjan Nyströms bok: *Mellan anpassning och motstånd*, Stockholm 2000.

Här formade kollektivavtalssystemet ytterligare en ny, mer abstrakt gemenskap. En återkommande fråga, särskilt i av yrkesarbetare dominerade fackföreningar, var om även okvalificerade arbetare, hantlangare och tillfällighetsanställda – för att inte tala om kvinnor! - skulle accepteras som medlemmar och inordnas under avtalet. Det segrande svaret på den frågan – åtminstone i princip – blev småningom, för att låna en aktuell paroll*: alla ska med!*

Det institutionella förverkligandet av detta principiella svar frågan om solidaritetens bredd var *industriförbundsprincipen*, läser vi i historieböckerna, som brukar framhålla hur svensk fackföreningsrörelse utmärker sig genom sin tidiga och jämförelsevis konsekventa anslutning till denna princip. Men här lämnas en berättelse därhän som är betydligt mer komplicerad och motsägelsefull än denna svepande karaktäristik låter ana. Samtidigt ger den intressanta inblickar i vårt ämne: solidaritetens föränderliga innebörder.

Jag ska i nästa avsnitt återkomma till den frågan, men först en reflexion som ger en viktig sidobelysning till vår diskussion om solidaritetsbegreppet.

Ett viktigt drag i breddningen av den fackliga solidaritetens institutionella utveckling som ofta glöms bort i fackföreningsrörelsens egen historieskrivning är de organiserade arbetsgivarnas roll. På samma sätt som de spelade en aktiv ”centraliserande” roll när det gällde kollektivavtalssystemet drev de också mycket aktivt på fackföreningarnas accepterande av den bredare organisationsform som industriförbundsprincipen innebar. Detta var ofta innebörden i den arbetsgivartaktik som satte sin prägel på många av arbetskonflikterna under 1900-talets första decennium, där arbetsgivarna (Verkstadsföreningen var särskilt aktiv) mötte begränsade, lokala konflikter med storlockouter.[7] På samma sätt som de ville ha nationella avtal som skapade kalkylerbara, konkurrensneutrala villkor hade de intresse av att möta en samlad motpart som kontrollerade arbetskraften i branschen helhet. De ville inte riskera att enskilda arbetargrupper kunde omintetgöra arbetsfreden efter en sluten överenskommelse.

Detta är ett viktigt perspektiv eftersom det belyser solidaritetsformernas framväxt när det gäller den form av partiell solidaritet som det handlar om på arbetsmarknaden. Den kan aldrig förstås enbart ”inifrån” strävandena hos den ena eller andra parten. De formas i konfrontationerna med motparten, och fryses i sin form genom de institutionella ramverk som dessa konfrontationer ger upphov till. Så var det med såväl kollektivavtalssystemet som det formades av decemberkompromissen (och senare

[7] Arbetsgivarnas centraliseringssträvanden utvecklades i sin tur ur de tidiga fackföreningarnas taktik att hålla igång en mängd lokala och begränsade strider för att bereda marken för gynnsamma centrala överenskommelser – en taktik med förebilder från den vid denna tid mer utvecklade danska fackföreningsrörelsen, där den karaktäriserats med begreppet ”omgangsskruen”.

kollektivavtalslagen av 1928) som med industriförbundsprincipen som facklig organisationsprincip.

Låt oss emellertid fortsättningsvis följa frågan utifrån den mer begränsade synvinkeln hur den utvecklades i fackföreningsrörelsens egna diskussioner.

*

4. Industriförbundsprincipens dilemman

Industriförbundsprincipen innebär i korthet att alla arbetare[8] på samma arbetsplats ska vara med i samma förbund och samma lokalavdelning, och att alla arbetsplatser av samma slag ska lyda under samma nationella avtal.

Men vilka arbetsplatser är ”av samma slag”? Här innefattar industriförbundsprincipen också en *produktionsprocessprincip* som måste brottas med en med tiden alltmer komplicerad fråga om var den ena produktionsprocessen börjar och den andra slutar. Var går exempelvis gränsen mellan industriproduktion och olika former av service såsom transporter eller till produktionen knuten byggnads- eller reparationsverksamhet? Den frågan skulle senare kompliceras ytterligare genom tillväxten av entreprenader och (i nutid) bemanningsverksamhet.

Ett tidigt avsteg från produktionsprocessprincipen skedde inför problemet med organisationen av offentliganställda. Där valde man att följa en *ägandeprincip*. De offentliganställda organiserade sig separat *oavsett* arbetets art, enbart utifrån att verksamheten var i statlig eller kommunal ägo. Detta skulle skapa problem i en senare tid då alltmer offentlig verksamhet organiserades i form av privata entreprenader.

Kravet på samma riksavtal innebar också en komplikation genom att här öppnades för en *avtalsområdesprincip* som inte nödvändigtvis följde samma gränser. I botten handlade

[8] Jag lämnar i denna text den i och för sig mycket intressanta frågan om förhållandena till tjänstemännen och deras organisationshistoria därhän – se här t ex Uno Westerlund: ”En glansfull framtid – Ur TCO:s historia”. Länge framstod relationen arbetare-tjänstemän som problematisk främst bland den lägre kontorspersonalen (där Handels i vissa fall ville bedriva organisationsarbete) och bland de offentliganställda. En slags informell tumregel som tillämpades var att dra en gräns mellan de yrkesgrupper som hade en ”öppen” karriärväg uppåt i organisationerna, vilket var liktydigt med att man hade någon form av högre utbildning, och de vars karriärväg var stängd av meritokratiska skrankor. De fackliga strategierna spelade på så sätt en viss roll för formandet av en särskild kategori av ”professioner” på arbetsmarknaden – se här Örjan Nyström: ”Professionerna”, Tankeverksamheten rapport 62 2019. För olika aspekter på den för Sverige typiska organisatoriska uppdelningen i ”blue collar” och white collar unions” – se Anders L Johansson (red): *Fackliga organisationsstrategier*, Arbetslivsinstitutet 1997.

det ju om att samma arbete inte skulle kunna avlönas utifrån olika avtal. I definitionen av avtalsområdet kunde också läggas en avgränsning av vilka som hade rätten till vissa arbeten, något som särskilt yrkesarbetarförbunden var angelägna om. Men här kolliderade de fackliga strävandena tidigt med något som i kraft av den grundläggande överenskommelse som styrt hela det svenska kollektivavtalssystemet, decemberkompromissen 1906, tillhörde arbetsgivarens prerogativ – arbetsgivarens så kallade §32-rättigheter att leda och fördela arbetet. Industriarbetsgivaren kunde exempelvis besluta att viss byggverksamhet utfördes av egen personal, och vägra tillämpa byggavtalet. Här öppnades alltså ett område där motparten kunde få inflytande över gränsdragningsprocessen och avtalens giltighetsområde.

Generellt sett är ju udden i industriförbundsprincipen annars riktad mot den i hantverkskulturen förankrade solidaritet som var baserad på yrkestillhörighet. För yrkesarbetarna var det länge en främmande och ibland rent motbjudande tanke att oskolade arbetare skulle vara med i samma förbund som skolade och arbeta under samma avtal, som dessutom - logiskt sett men som bekant långtifrån i praktiken – borde omfatta kvinnor, en än mer främmande tanke.

Industriförbundsprincipens organisations- och avtalsområdesgränser ramar ju också in det kollektiv inom vilket man förpliktigas att kämpa för löneutjämning mellan marknadssvaga och marknadsstarka grupper, män och kvinnor. Inom det nationella branschavtalet gäller ett obetingat, primärt konfliktstöd. Över avtalsgränserna gäller däremot sympatistrejkens/blockadens mer betingade, sekundära stöd.

Här avtecknar sig en glidande skala av solidaritet av första, andra och tredje ordningen. I fonden avtecknar sig en ny social entitet: *klassen och klassolidariteten* - det stora ”vi-et” som omfattar hela det lönarbetarkollektiv som företräds av huvudorganisationen, LO, företrädaren för alla arbetare. Klassolidariteten brukar beskrivas som produkten av socialistiskt inflytande, och det må vara befogat på ett övergripande idéplan. Men som känsla av samhörighet bygger den i betydande grad på institutionell grund – på den fackliga organisationens sätt att förverkliga en utbudskartell på arbetsmarknaden som helhet, med dithörande förpliktigheter till ömsesidigt stöd över yrkes- och branschgränser - mer allmänt dess strävan att bryta ner klyftorna mellan marknadssvaga och marknadsstarka grupper.

Detta var en uppgift som krävde att en allt vidare samhörighetskänsla skapades hos rörelsens medlemmar. Den måste därför underbyggas med ett starkt institutionellt stöd.

*

5. Organisationstvister och yrkesarbetarkritik

LO:s programmatiska anslutning till industriförbundsprincipen skedde på kongressen 1922. Sedan dess har egentligen inga öppna *principiella* strider kring den förekommit. Det har emellertid inte hindrat att dess tillämpning varit ett kroniskt konfliktämne. Utan att man någon gång tyckt sig komma riktigt ända fram har ett otal olika organisationsplaner antagits av LO-kongresserna under åren för att ”fullt ut” genomföra industriförbundsprincipen.

Jag ska inte plåga läsaren med en mer detaljerad skildring av dessa konflikter.[9] Klassiska i sammanhanget är framväxten av ett samlat Byggnadsarbetarförbund, där murarna anslöt sig först på 1960-talet och Bleck och Plåt på 1990-talet; konflikterna mellan Grov- och Fabriks och De Förenade Förbunden i samband med Fabriksarbetarförbundets bildande, som skedde först 1958; Gjutarförbundets långa motstånd mot att gå upp i Metall, brutet först 1964; bokbindarnas, litograferna och typografernas sammanslutning i ett grafiskt förbund, som dröjde in på 1970-talet; samma med de statsanställdas krokiga väg till ett samlat förbund.

Exkurs: Organisationsutvecklingen på telefon- och telegrafområdet

Utvecklingen på detta område är ett bra exempel på hur krokig vägen kan vara.

Här vävdes flera teman vad gäller solidaritetens gränser och konfliktlinjer samman. Förhållandena är komplicerade[10], men en förenklad bild kan tecknas så här: I början av seklet formades fyra olika personalorganisationer, Telegraf- och Telefonmannaförbundet (TTF), Telegrafverkets Personalförbund (TPF), Kvinnliga Telefonmannaföreningen (KTTF) och Televerkets Trafikpersonalförbund (TTPF). TPF organiserade de ordinarie befattningshavarna som förutom livstidsanställning, så kallad konstiturial, hade en rad andra förmåner (semester, sjuklön etc). TTF organiserade den extraordinarie personalen, framförallt i linjetjänst och småningom även en del telefonister. KTTF organiserade främst kvinnliga telefonister. TTPF slutligen organiserade biträden och telegrambud, som regelmässigt avskedades när de fyllde 20 år. TTF anslöt sig ”principiellt” till industriförbundsprincipen men accepterades inte av LO, som menade att denna princip krävde att de fyra förbunden gick samman. Detta tedde sig emellertid oöverstigligt beroende på hur solidaritetens gränser korsades av en rad djupa konfliktlinjer inom personalkollektivet.

De ordinaries förmåner var i sig ett givet irritationsmoment. Värre var att till dessa förmåner var knutet villkoret att de inte hade strejkrätt, vilket lett till stora konflikter i samband med storstrejken. Förut hade

[9] En utförlig skildring av konflikterna kring fackföreningsrörelsens organisationsutveckling på LO-området finns i Klas Åmark: *Solidaritetens gränser – LO och industriförbundsprincipen under 1900-talet*, Uddevalla 1998.

[10] En mer detaljerad skildring med fokus på genusaspekten ges i Ylwa Waldemarsson: ”Kön, klass och statens finanser – en historia om statligt arbetsgivarskap och statsanställda kvinnor” i Kvarnström-Waldemarsson-Åmark: *I statens tjänst – statlig arbetsgivarpolitik och fackliga strategier 1870-1930*, Lund 1996.

TTF kämpat för att utvidga möjligheterna till ordinarie tjänster för extrapersonalen. Nu beslöt man, eftersom man menade att de ordinarie hellre värnade sina förmåner än lydde solidaritetens bud, att *blockera* de ordinarie tjänsterna. Medlemmar som erbjöds sådana tjänster kunde inte kvarstå i förbundet – de var definitionsmässigt strejkbrytare. För TTPF tedde det sig annorlunda: dess medlemmar ville ha möjligheter att fortsätta arbeta efter 20-årsåldern, och förbundet krävde därför en utvidgning av kårens arbetsområde genom inrättandet av kontorsbiträdestjänster på ordinarie stat. I det sammanhanget begärde de att ett antal kvinnliga tjänster drogs in för att göra rum för fler manliga (med motiveringen att männen presterade bättre än kvinnorna – länge ett huvudmotiv i försvaret för särskilda kvinnolöner i fackföreningsrörelsen). Vilket naturligtvis förde TTPF i harnesk inte bara mot TTF:s blockadlinje utan också mot KTTF. Där var merparten av telefonistkåren organiserad. Den var dominerande kvinnlig och betraktades av TTF (som i och för sig såg denna grupp som ”sin”) som borgerlig och omöjlig att organisera ”på klasskampens grund”. KTTF var ointresserad av kollektivavtal och inriktad på att i samarbete med arbetsgivaren förbättra telefonistkårens status och karriärmöjligheter, en ”professionalistisk” strategi som avvek från LO-organisationernas ”öppna arbetssäljarkartell”.[11]

Exemplet illustrerar hur kön, klass, skilda anställningsförhållanden på en skala mellan kärna och periferi, i kombination med arbetsgivarstrategier som spelade på dessa skillnader i personalkollektivet, gjorde att solidaritetens fråga om samhörighet, ”vi” och ”dom”, kunde vara mycket komplicerad även inom en relativt liten och *branschmässigt* homogen grupp som det här handlade om.[12]

Över alla dessa konflikter kring industriförbundsprincipens tillämpning vilar, särskilt i efterhand, en lätt skamsen atmosfär. Sådana organisatoriska småttigheter borde egentligen inte tillåtas försvåra den stora striden för rättvisa och jämlikhet. Särskilt de som förespråkade en striktare tillämpning av principen hemföll gärna åt en starkt moraliserande diskurs. Här framstår ibland solidaritet som mer förbunden med plikt, skuld och skam än med samhörighet och gemenskap. Vanligt var också att industriförbundsprincipens motståndare kritiserades för ”omogenhet”. De sades leva kvar i det gamla samhällets by- och skråmentalitet. De hade inte i sitt tänkande anpassat sig till det storindustriella samhällets krav på en ”högre” form av solidaritet än den som formats i det gamla samhället. Argumentationen var på så sätt en del av arbetarrörelsens starka moderniseringsdiskurs. En annan sida av motståndarnas påstådda omogenhet var att de lät känslorna skymma blicken för förnuftsargument. En enbart känslomässig solidaritet måste ”mogna” till en solidaritet som grundar sig på kunskap, rationalitet och överblick över samhällets vidare samband och beroendeförhållanden.

---

[11] För en jämförelse mellan dessa båda fackliga strategier, som sedermera fick stor betydelse för uppdelningen mellan tjänstemanna- och arbetarorganisationer i Sverige, se K Åmark: ”Öppna karteller och sociala inhägnader” i Selander: *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grunder*, Lund 1986. KTTF gick senare in i TCO.

[12] Därtill kommer, för att ytterligare komplicera bilden de underliggande politiska konflikterna: både TTF, TP och KTTF var skeptisk mot LO:s förbindelser med SAP, den förra organisationen från vänster, de båda andra från höger.

Hela denna diskussion är en illustration till att solidaritetens ”känsla av samhörighet” alltid har en viss institutionell förankring. Det handlar inte om något som ”bara finns där”. Solidariteten måste *manas fram* och den gemenskap den bygger på måste *formas konkret* i en organisatorisk och politisk praxis som har att handskas med en motsägelsefull samhällelig verklighet.

Bland dem som ville bevara sina gamla förbund var det just känslan av samhörighet och närhet i en existerande, levande social gemenskap man saknade i de bredare organisationer som LO:s organisationsplaner förespråkade. Demokratiargumentet var också framträdande. Man protesterade mot LO:s normalstadgar och deras krav på samordning av förhandlingar och inskränkningar i de enskilda förbundens självbestämmande över strejkvapnet (egentligen ett utflöde av samma slags kritik som tidigare rests kring förbundens allmänna ”förmynderskap” över de lokala fackföreningarna).[13] Man kunde med visst stöd hävda att medlemsaktiviteten generellt var större, debatten livligare och demokratin mer levande i yrkesförbunden än i de mer storskaliga organisationsstrukturerna.[14]

Denna kritik fann (och finner än idag) utan tvivel bred anklang. De centrala förbundsfunktionärer som alltsomoftast kallats in för att lösa upp lokala konflikter och reda ut olösta tvister på lokal nivå väckte redan tidigt tvehågsna reaktioner, med en del rötter i det gamla samhällets solidaritetsformer. Ombudsmännen befann sig i en ambivalent halvvärld mellan folket och herrarna, de egna och de främmande. De var lika beundrade som missaktade. De var beundrade på samma sätt som lokala överhetspersoner i äldre tiders klientrelationer, som fungerade som ”fixare” och förbindelsemän med samhällsmakten (här fanns utan tvivel rester av den ”uppåtriktade solidaritet” jag var inne på inledningsvis). De var missaktade som självpåtagna myndighetsfigurer i en halvvärld mellan hög och låg i samhällshierarkin, med samtidig tillhörighet både bland ”de våra” och ”de andra”.

På en central punkt hade yrkesförbunden emellertid svårare att vinna bredare gehör för sina uppfattningar om solidaritetens innebörd, och det gällde lönebildningen.

---

[13] Ett sidotema i yrkesförbundens argumentation var den betydelse som organisationen hade för värnandet och utvecklingen av yrkeskunskapen inom sitt verksamhetsområde. En intressant fråga som det inte finns plats att gå närmare in på här är vilken betydelse industriförbundsprincipens relativt starka ställning i Sverige haft för fackföreningsrörelsens (och därmed även socialdemokratins) ringa intresse för yrkesutbildningsfrågorna – se här Jonas Olofsson: *Svensk yrkesutbildning. Vägval i internationell belysning*, Sthlm 2005.

[14] Den som mest vältaligt och envist drev yrkesförbundens sak i LO var Gjutarförbundets ordförande Sven Ekström. Mycket av argumentationen från ömse håll känns igen från en mer allmän debatt som med jämna mellanrum blossat upp kring centralstyrning, representativ demokrati och funktionärs- och expertvälde i det efterkrigstida svenska samhället. Vi rör oss här uppenbarligen i närheten av en vidare problematik kring demokratins och den politiska kulturens utveckling under 1900-talets lopp.

Deras avtalsstrategi var inriktad på att riksavtalen skulle vara så allmänt och föga tvingande formulerade som möjligt, detta för att ge stort utrymme för lokala krav, lokala förhandlingar och lokal aktivitet. En sådan decentralistisk hållning var naturlig för små förbund som kunde ha svårt att hävda sig gentemot starka arbetsgivarorganisationer på riksnivå, men vars medlemmar och lokala organisationer kunde stå mycket starka lokalt i kraft av sin marknadsposition. Men den var ju knappast förenlig med en bredare solidaritetstanke förankrad i intressena hos löntagarkollektivet som helhet, med fokus på att krympa klyftan mellan marknadssvaga och marknadsstarka grupper.

Vad som oftast bröt ner de sista motståndsfästena mot industriförbundsprincipen var emellertid inte bara kritiken från andra arbetargrupper och förbund. Den avgörande stöten kom genom strukturomvandlingen av berörda yrkesområden och branscher. Murarna dukade under för ”betongraseriet” i byggbranschen. Gjutarna upplevde samma av teknisk utveckling framdrivna krympning av sitt yrkesområde, med därav följande försvagad marknads- och förhandlingsposition. Samma gällde de olika yrkesgrupperna inom grafisk industri. Exemplen kan mångfaldigas under efterkrigstidens strukturomvandling.

*

5. Det fackligt-politiska sambandet

Ända från fackföreningsrörelsens tidigaste år fanns ett annat inslag i spänningsfältet mellan gamla och nya solidaritetsformer, nämligen inställningen till politiken, konkret till banden mellan fackföreningsrörelsen och socialdemokratiska partiet. Ibland var skilda synsätt på denna fråga kopplad till konflikten mellan lokalt och nationellt, yrkesgemenskap och klassgemenskap. Pläderingen för ett starkt fackligt-politiskt samband hängde inledningsvis samman med synen på fackföreningarna som klassorganisationer. Ett även politiskt förankrat solidaritetsbegrepp stod också i förgrunden när det gällde att åstadkomma sammanhållning kring politiska reformer som förbättrade medlemmarnas ställning inte bara i lönearbetsrelationen med arbetsgivaren, utan också som samhällsmedborgare.

Fram till 1920-talet var den allmänna rösträtten och 8-timmarsdagen de centrala frågorna. Fackföreningsrörelsens politiska engagemang för 8-timmarsdagen kan ses i ett vidare sammanhang som faktiskt bevarat sin aktualitet, inte minst just i diskussionen kring arbetstidsförkortningar. Det stod tidigt klart för de fackliga ledarna att partsrelationerna på arbetsmarknaden och kollektivavtalen inte var en tillräcklig arena för att lösa arbetarnas problem. De måste kompletteras med lagstiftade

förbättringar i arbetsvillkoren som gällde lika för alla *oavsett* maktposition som arbetsmarknadspart – detta som ett led i den allmänna fackliga ambitionen att begränsa klyftorna mellan marknadssvaga och marknadsstarka delar av arbetarklassen. Därför måste vissa centrala förändringar i villkoren såsom normalarbetstidens längd lagfästas.

Samma problematik möter vi i det fackligt-politiska komplex som mer och mer kom i förgrunden under mellankrigstiden, nämligen försäkringssystemet.

De tidiga fackföreningarna hade förverkligat en brokig flora av egna sjuk-, begravnings- och arbetslöshetskassor som i varierande grad småningom kunde förankras i avtal. Villkoren skilde sig stort beroende på styrkan hos de lokala organisationerna och småningom förbunden. Kravet på generella, solidariskt finansierade socialförsäkringar som gällde lika för alla växte sig allt starkare, särskilt under mellankrigstidens otrygga förhållanden.

Men sådana system kunde ju bara förverkligas genom politiska reformer.

Frågans vikt ökade genom att ett generellt försäkringsskydd också hade stor och omedelbar betydelse för den fackliga kampens kärnuppgift, att förhindra underbudskonkurrens. Ett starkt och generellt försäkringsskydd minskade den enskildes beroende av marknadskrafterna vid sjukdom, arbetslöshet och andra situationer av social utsatthet. Därmed krympte möjligheterna för arbetsgivaren att försätta anställda i en utpressningssituation.[15]

Generella socialförsäkringslösningar var alltså en del av kollektivavtalssystemets institutionella ramverk. Där var de dubbelt förbundna med arbetarrörelsens solidaritetstanke: dels som en del av dess praktiska *förverkligande*, men också som en förutsättning för dess *upprätthållande* under marknadskrafternas press. Detta är ännu ett exempel på sambandet mellan solidaritetens former och den institutionella ordningen i samhället – betydelsen av institutioner för att *möjliggöra och underlätta* solidarisk handling.

Men allteftersom den politiska dimensionen i fackföreningsrörelsens solidaritetsbegrepp växte i betydelse uppenbarades en del dilemman, mer påtagligt då socialdemokratin under mellankrigstiden omprövade sin ställning som klassparti. I P A Hanssons folkhemstanke ville partiet istället se sig som företrädare för *hela folket*, och

[15] Om socialförsäkringsfrågornas roll som ”skyddsvallar” i kollektivavtalssystemet – se Ingemar Göransson-Anna Holmgren: *Löftet – löntagarna och makten på arbetets marknad*, Stockholm 2000, och Anders Nilsson och Örjan Nyström: ”Det svenska kollektivavtalssystemet i stöpsleven” i Anna Toursie (red): *Vems ordning och reda? – Framtidens kollektivavtal och fackliga samarbete*, Agoras årsbok 2007, samt av samma författare *Strukturomvandlingen och trygghetssystemen – samt något om den sociala demokratins moraliska ekonomi*, Arbetarrörelsens Tankesmedjas rapport nr 10 2009, återutgiven i Nilsson-Nyström: *Att återupprätta arbetslinjen”,* S-akademikerns skriftserie nr 3 2019.

som statsbärande parti för ett *allmänintresse* (även om man som sådan knöt an till den äldre, breda solidaritetsuppfattning där folket stod mot herrarna – ”folkets väl går före storfinansens”, som parollen löd.[16]

Detta öppnade nya konfliktytor då omedelbara fackliga strävanden kom i konflikt med politiska hänsyn, exempelvis då byggnadsarbetarna 1933-34 gick i strejk samtidigt som kohandelsregeringen stod i begrepp att sjösatta sitt stora krisprogram.[17] Var gick i denna situation gränserna för byggnadsarbetarnas solidaritet – och för andra arbetares solidaritet med byggnadsarbetarna? Hur skulle man förhålla sig när partsintressena gentemot arbetsgivaren kolliderade med breda, folkliga samhällsintressen?

Det Sven-Erik Liedman i sin typologi[18] kallar ”partiell solidaritet”, baserad i klass- och partsrelationerna i arbetslivet, måste avvägas mot en vidare samhällssolidaritet. Ibland kunde de solidaritetskrav som uppstod ur det slaget av hänsynstaganden te sig svåra att skilja från en uppåtriktad solidaritet med krav på lojalitet och lydnad gentemot överheten.

Detta dilemma fick under mellankrigstiden ännu en dimension i anslutning till tidens diskussioner om inställningen till rationaliseringar. Under 1920-talet kom synen på ekonomisk utjämning i samhället att i socialdemokratisk debatt förknippas med en allmän höjning av produktiviteten. Rimliga levnadsvillkor för alla skulle inte kunna åstadkommas genom en jämnare fördelning av den existerande kakan. Arbetarrörelsen måste ha en politik för hur kakan skulle kunna växa. I ledande kretsar i SAP – Gustaf Möller, Nils Karleby – började här en antikapitalistisk ”produktivitetslinje” göra sig gällande som sköt in sig på den bristande rationaliteten, anarkin och slöseriet i sättet att organisera produktionen i samhället. Att främja en forcerad rationalisering såväl av näringsstrukturen som av arbetsprocesserna restes nu som en *politisk* uppgift.

Med tanke på dess position i produktionens hjärta var förstås fackföreningsrörelsens förhållningssätt i denna fråga av central betydelse. De nya produktivitetsperspektiv som restes i ledande socialdemokratiska kretsar kolliderade med djupt rotade föreställningar om facklig solidaritet. Att engagera sig i arbetsorganisationen var ingalunda främmande för de tidiga fackföreningarna, men då stod sällan ökad effektivitet i centrum. Dels ville man värna arbetarnas kontroll över arbetsprocesserna och motverka exploatering, dels ville man försvara anställningstryggheten för de

---

[16] Om Socialdemokratins väg ”från klass till folk” – se Anders Nilsson-Örjan Nyström: *Reformismens möjligheter – åter till den bättre framtiden* sid 130ff Stockholm 2008. Se även Sheri Berman: *”Socialdemokratin och allmänintresset”,* Tankeverksamheten nr 32 januari 2014.

[17] För en skildring av konflikterna mellan byggnadsfacken och den socialdemokratiska regeringen i samband med byggstrejken – se Sten O Karlsson: *Arbetarfamiljen och Det Nya Hemmet*, Stockholm/Stehag 1993 kap 6.

[18] S-E Liedman*: Att se sig själv i andra*, Stockholm 1999.

fackliga företrädarna, dels ville man mer allmänt motverka uppsägningar – ”rädda jobben”.[19] Här fanns föga av de vidare näringspolitiska perspektiv med inriktning på strukturomvandlingen i samhället som helhet, som de politiska ledarnas under mellankrigstiden nyväckta rationaliseringsiver pekade fram emot. Ännu mindre fanns plats för något bejakande av de slag av produktionsrationaliseringar på arbetsplatsnivå, som man gärna och inte sällan med viss rätt avfärdade som ”ökad utsvettning”.

Resultatet av en lång diskussion kring detta ämne under mellankrigstiden blev att man åtminstone på ledande fackligt håll landade i den allmänt positiva inställning till rationaliseringar (liksom till frihandel), som brukar framhållas som den svenska fackföreningsrörelsens adelsmärke. Det principiella ställningstagandet stadfästes i rapporten ”Fackföreningsrörelsen och näringslivet” på LO-kongressen 1941, men vann bara långsamt förankring i rörelsens bredare led under efterkrigstidens lopp, då den fick stöd av full sysselsättning och växande välfärd.

De fulla konsekvenserna av rationaliseringsdebattens nya perspektiv drogs också först efter kriget i den så kallade Rehn-Meidnerska modellen. En sammanhållen solidarisk lönebildning – solidarisk i meningen press uppåt på lönenivåerna i låglönesektorerna - skulle slå ut lågproduktiv verksamhet. Därmed skulle man påskynda ökade förädlingsvärden och höjd produktivitet i näringslivet som helhet. De påfrestningar för arbetarna detta skulle innebära skulle övervinnas genom ett vidgat statligt ansvar för arbetsmarknadens anpassningsförmåga genom olika utbildnings- och rörlighetsstimulerande åtgärder. En ytterligare byggsten var en åtstramande ekonomisk politik som höll nere eller ”socialiserade” vinsterna i de expansiva delarna av ekonomin. Den Rehn-Meidnerska modellen var ett storslaget försök att knyta an strävandena efter ökad jämlikhet och maktförskjutning mellan arbete och kapital till den pågående strukturomvandlingen i näringslivet.[20]

I Rehn-Meidnermodellen kan man säga att man för första gången på ett mer systematiskt sätt försökte inordna den gamla fackliga part-solidaritetens begränsade arena i en samhällsekonomisk kalkyl. Det som en gång vuxit fram ur en konflikt mellan en lokal arbetsgemenskap och dess omedelbara motpart har nu vävts in i ett komplext samspel mellan avlägsna samhällsekonomiska samband som inte var alldeles lättgenomskådliga ur medlemsperspektiv.[21] Utan tvivel kan man delvis se denna

[19] I decemberkompromissen 1906 förband sig LO i och för sig att respektera arbetsgivarens rätt att leda och fördela arbetet, fritt anta och avskeda arbetare. Men detta var just en eftergift i kompromissens namn, för att säkra föreningsrätten, och man hade uppfattningen att dessa inskränkningar i fackligt inflytande kunde motverkas genom utveckling av kollektivavtalen.
[20] Modellen antogs som riktningsgivande på LO:s kongress 1951 med rapporten *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen.*
[21] Inte minst Meidner tog på sig en ofantlig börda som pedagog för att förklara de nya perspektiven för fackföreningsrörelsens medlemmar, därhän att han en bit in på 1950-talet

problematik avspeglad i löntagarfondsdiskussionen i skiftet 1970-80-tal, där fackföreningsrörelsens strategi för utveckling av en ekonomisk demokrati aldrig fick någon bred förankring på gräsrotsnivå.

Det är inte bara så att solidaritetens arena breddats från lokal- till branschavtalens riksnivå. Den måste nu omfamna den nationella arbetsmarknaden som helhet. Klasskompromissen mellan arbete och kapital fick dessutom en tredje part, staten, med anspråk på att gentemot de övriga företräda ett allmänintresse som omfattade nationens konkurrenskraft i en alltmer internationaliserad ekonomi.

Trycket på en samlad lönebildning som innefattade arbetsmarknaden som helhet, inklusive tjänstemännen, ökade. Inledningsvis förverkligades detta genom centrala, normgivande avtal mellan huvudorganisationerna, LO/TCO/PTK å ena sidan och SAF å den andra. Under 1970-talet krackel~~l~~erade denna ordning, men återupprättades igen på 1990-talet genom det normgivande Industriavtalet och den därpå grundade förbundsvisa samordningen, idag som bekant föremål för konflikter och omprövning.

Den fackliga solidaritetens institutionella ramverk förändrades radikalt. Under decennierna efter kriget växte bilden av ”den svenska modellen” fram som en centraliserad ”maktens järntriangel” mellan staten, kapitalet och den fackliga ledningsnivån. Solidaritetens uppåtriktade dimension stärktes.

*

6. Solidaritetens bredd och djup i välfärdskapitalismen

Vi har kunnat följa hur arbetarrörelsens solidaritetstanke har måst leva i en allt tunnare luft. Den har syresatts mindre och mindre av en omedelbar känsla av samhörighet och gemenskap, mer och mer av krav på kunskap, överblick och komplicerade hänsynstaganden till svårgripbara beroendeförhållanden mellan anonyma krafter på långt avstånd från vars och ens vardag. Så långt kan man betrakta fackföreningsrörelsens historia som en närmast idealtypisk spegel av den amerikanska sociologen Granovetters tes om hur det äldre samhällets ”starka band” givit plats för ”svaga” sådana, inbäddade i ett alltmer komplicerat institutionellt nätverk i samhället som helhet.

---

kollapsade på en av sina otaliga föredragsturnéer runtom i landet – se Lars Ekdahl: *Mot en tredje väg – en biografi över Rudolf Meidner II: Facklig expert och demokratisk socialist*. Värnamo 2005. Det var ett kärnproblem i Meidners gärning att kunna *förena* det samhällsekonomiska perspektivet på den fackliga kampen med värnandet av fackföreningsrörelsens autonomi som partsföreträdare med begränsat samhällsekonomiskt ansvar. Detta betydde anspråk på socialdemokratin som politisk företrädare som han nog aldrig tyckte partiet förmådde svara upp emot.

Men i fackföreningsrörelsens fall har denna utveckling ändå sina säregna drag som avsevärt modifierar de gängse samhällsvetenskapliga modellerna. Detta i och med att den fackliga solidaritetstanken i så utpräglad grad är grundad på intressemotsättningar och ”partiell solidaritet” – den slags samhörighetskänsla som håller samman ett ”vi” mot ett ”dom”. När ”vi-et” under mellankrigstiden vidgades i en utveckling från mekanisk mot organisk solidaritet, från starka band till svaga band, skedde det under en period av skärpta motsättningar mellan klassintressen, mellan arbete och kapital. Den kultur av partiell solidaritet som formades under dessa år har levt kvar och periodvis, exempelvis under 1970-talet, flammat upp.

Nära solidaritetsband lever också vidare i fackföreningsrörelsen i kraft av dess särskilda organisationsformer, som i Sverige utmärks av en balans mellan centraliserade strukturer och samtidigt stark lokal förankring i avdelningar och arbetsplatsorganisationer. [22]

Bilden av den centraliserade järntriangeln är därmed en sanning med mycket stora modifikationer. Spänningsfältet mellan lokalt och nationellt, centralisering och decentralisering har fortsatt att sätta sin prägel på de fackliga solidaritetsformerna även efter det att den svenska arbetsmarknads- och välfärdsmodellen vuxit fram som produkt av storskaliga klasskompromisser på både de politiska och fackliga stridsfronterna. På basis av dessa kompromisser tillskapades under efterkrigstiden en rad centrala institutioner där kollektivavtalssystemet infogades i ett helt system, med utvidgad arbetsrätt och utvecklat socialförsäkringssystem och med flera dekommodifierande inslag i marknadsekonomin knutna till välfärdssystemens utbyggnad.[23]

Inom ramen för och med stöd av dessa institutioner utvecklades en daglig praxis för att lösa konflikter både på central och lokal nivå – ett sätt att ”umgås” över klassgränser och hierarkiska kulturbarriärer som satt sin prägel på hela den politiska kulturen i vad som skulle kunna kallas ”du-reformens Sverige”. Det var inom denna institutionella ram som den svenska jämlikhetsnormen formats och frodats.

Tillspetsat skulle man kunna säga att denna utveckling betydde att *klasskampen institutionaliserats* i Sverige. En sådan institutionalisering tjänar både syftet att förebygga öppna konflikter och att föra undan stridsfrågor från intressemotsättningarnas öppna

[22] Detta är ett centralt tema i Anders Kjellbergs jämförande forskning kring svensk fackföreningsrörelse, se exempelvis dennes *Fackliga organisationer och medlemmar i dagens Sverige*, Lund 2001.

[23] ”Dekommodifierande” betyder åtgärder som minskar löntagarnas beroende av arbetsmarknaden för sitt livsuppehälle och levnadsvillkor. För samband mellan arbetsmarknads- och välfärdssystem, se Nilsson-Nyström: *Det svenska kollektivavtalssystemet i stöpesleven,* Agoras Årsbok 2007, red Anna Toursie.

slagfält ute på arbetsplatser, gator och torg till en mer neutral förhandlingsarena där parterna tvingas ta hänsyn till varandras intressen. Klasskampens institutionalisering bygger just på den successivt ökade bredden i den fackliga solidariteten som tecknats i det föregående, en utveckling som inte kunnat undgå att påverka solidaritetens djupdimensioner, samtidigt som den inneburit att nya former av vertikal solidaritet vuxit fram.

En återkommande jämförelse i sammanhanget är med Frankrike, där sociala konflikter med jämna mellanrum exploderar i strejker och gatudemonstrationer med massdeltagande. En del betraktar detta som ett uttryck för den franska arbetarrörelsens styrka jämfört med den svenska, andra som ett bevis för dess svaghet. Institutionaliseringen av klasskampen i Sverige leder å ena sidan till ökade möjligheter för löntagarparten att öva ett kontinuerligt inflytande både före och efter den ena eller andra tvisten uppkommit och fått sin provisoriska lösning. Detta är systemets styrka.

Men å andra sidan undergrävs förmågan att mobilisera medlemmarna – solidaritetens djupdimension.

Detta har konsekvenser för den underliggande *hotbild* som en gång förmådde arbetsgivarna att godta de eftergifter som möjliggjorde den stora klasskompromissen. Denna hotbild riskerar att blekna med tiden allteftersom det öppna konfliktperspektivet mellan arbete och kapital försvinner ur sikte. Fackföreningsrörelsens kollektiva maktmedel i form av massmobilisering, strejk och andra konfliktvapen rymmer ju en ”destruktiv kraft” som hotar inte bara arbetsgivarna utan samhällsordningen som helhet. Denna kraft har ingalunda minskat med produktionssystemets utveckling och de allmänt ökade ömsesidiga beroendeförhållandena i samhället. Den hotbild som utgår från denna ”destruktiva kraft” bygger på att den breddade solidariteten i fackföreningsrörelsen kan förenas med ett bevarat djup – en bevarad handlingsberedskap.

När begreppet ”destruktiv kraft” myntades av LO:s dåvarande chefsekonom P-O Edin i en, i de djupa fackliga leden på sin tid, inflytelserik skrift [24] var det lite grand som att svära i kyrkan. Detta var något man alltid vetat fanns där men sällan talat om under den institutionaliserade klasskampens glansdagar.

6. Klasskompromissens diffusa ömsesidighet

För att ytterligare belysa hur institutionalisering av klasskampen påverkat de fackliga solidaritetsformerna kan några begrepp från amerikanske statsvetaren Robert Keohane

[24] Göransson-Holmgren: ”*Löftet”* (Bilda Förlag 2000)

vara användbara. Han skiljer mellan två slags kompromisser i förhandlingar och överenskommelser mellan parter.[25] Den ena bygger på *specifik ömsesidighet* som i en ren köp-säljrelation på marknaden där man byter mätbara värden och sedan normalt inte har så mycket mer med varandra att göra. När det gäller den andra, *diffus ömsesidighet,* finns det däremot inget exakt mått på vad man lämnar från sig och får i gengäld i bytesprocessen. Slutsumman visar sig i bästa fall först så småningom. Bytet består till stor del i att parterna ger varandra löften som ska infrias vid olika tidpunkter i framtiden. Den som först infriar sin del får lita på att motparten uppfyller sin bit senare (här är det alltid facket som måste ta första steget genom den fredsplikt som avtalet ålägger det).

Man kan sällan fullt ut i själva avtalsögonblicket räkna hem vad en överenskommelse ger i praktiken– det ger sig på sikt. Det betyder att det krävs en hel del av ömsesidig tillit för att man ska våga kompromissa. Vad som sker är egentligen inget avslutat byte, utan snarare att man inleder/fortsätter *en relation* av viss varaktighet**,** och bestämmer hur ramarna för den relationen ska se ut**.**

De kompromisser som grundlagt institutionaliseringen av klasskampen i Sverige bygger uppenbart på en sådan diffus ömsesidighet. I särskilt utpräglad grad kommer detta till synes när det gäller kollektivavtalssystemet och alla de tusentals avtal som dagligen ingås på dess grund, centralt som lokalt på Sveriges arbetsplatser.

Parternas uppslutning kring kollektivavtalsidén bygger ju, som påpekats ovan, på ett gemensamt intresse av att förhållandena på avtalsområdet ska bli så genomskinliga, stabila och förutsägbara som möjligt både för arbetsgivare och anställda. Men samtidigt får inte avtalen vara så detaljerade att man inte kan anpassa dem till de ständiga förändringar som sker i arbetslivets praxis – en sådan flexibel anpassningsbarhet är ju en viktig sida av kollektivavtalssystemets fördelar jämfört med lagstiftning. Därför måste man alltid se till att det finns procedurer för att justera villkoren över tid utan att man varje gång behöver sluta ett nytt avtal.

En särskild problematik i det sammanhanget är naturligtvis att arbetsgivarnas erkännande av kollektivavtalet alltsedan 1906 års kompromiss villkoras av att deras rätt att leda och fördela, anta och avskeda – de så kallade §32-rättigheterna – ska lämnas orubbade. Detta ger arbetsgivarparten relativt större inflytande jämfört med facket över arbetsvillkoren under avtalsperiodernas fredsplikt, något som alltid varit kollektivavtalssystemets akilleshäl ur facklig synvinkel.

---

[25] Keohane studerar framförallt internationellt fredsmäkleri, men hans studier av förhandlingar som regleringsmekanism har uppenbart vidare tillämpning. Han brukar etiketteras ”nyliberal institutionalist” och ett centralt verk är *After Hegemoni – International Institutions. Two Approaches* från 1984.

Egentligen formas således de reella arbetsvillkoren hela tiden av två parallella system: å ena sidan kollektivavtalssystemet, å andra sidan arbetsgivarens §32-rättigheter. Det senare systemet innebär nödvändigtvis en slags lydnadsplikt för arbetarparten som gör att kollektivavtalets solidaritetsbud har ett inneboende inslag av uppåtriktad vertikal solidaritet.

Vad detta innebär är helt enkelt att kollektivavtalssystemet inte upphäver det faktum att relationerna mellan arbete och kapital är konstitutionellt asymmetriska. Det finns där inte för att avskaffa utan för att handskas med de ojämlika maktförhållandena mellan arbete och kapital.

En annan sida av kollektivavtalsbytets ”diffusa” karaktär är att parterna permanent befinner sig i en slags tänkt, virtuell förhandlingssituation. Sluter man ett avtal på fredag gör man det i medvetande om att man på måndag ska träffa motparten igen. Då är det tusen gamla problem som återstår att hantera samtidigt som tusen nya problem uppstår på grundval av det avtalet man har slutit. Då gäller det att den *relation* som avtalet bygger på ska hålla. Vad man kan säga och inte säga, göra och inte göra i varje läge beror på hur det påverkar denna relation.

Flera centrala men för utomstående (vartill också hör en stor del av medlemskåren) svårbegripliga inslag i den ”kultur” som institutionaliseringen av klasskampen frambringat kan förklaras ur detta faktum. Man måste exempelvis vara väldigt försiktig med att triumfera över ett lyckat avtal. Man förödmjukar inte motparten. Man kan ha anledning att tona ner delar av avtalet som man tänker stödja sig på - eller kringgå - senare, för att lösa det ena eller andra problemet. Och man står för det avtal man slutit, inklusive de delar där man tvingats kompromissa bort positioner man slagits för och mobiliserat medlemmarna bakom.

Detta brukar ju med rätta sägas vara svensk fackföreningsrörelses styrka – att man vågar kompromissa och tar ansvar för de överenskommelser man slutit.

Sådana inslag i den fackliga kulturen producerar en massa tystnad i protokollen. Det sätter gränser för offentlig debatt, men påverkar också den interna. Väldigt många avtal som sluts skapar kontroverser mellan de förtroendevalda sinsemellan, men det mesta som framförs där sägs i kulisserna. Man är ”solidarisk” – det vill säga man sluter upp kring de avtal organisationen slutit.

Medlemmarna däremot, när de protesterar mot ett slutet avtal – är de osolidariska?

Man kan inte bortse från att de avkrävs en slags uppåtriktad solidaritet, dels med sina valda företrädare eller anställda funktionärer, dels med arbetsgivarna – en solidaritet som lätt hamnar i konflikt med den horisontella och partiella fackliga solidariteten,

vare sig den nu enbart sträcker sig till arbetskamraterna lokalt eller medlemskollektivet som helhet – eller rent av klassen.

Att handskas med de dilemman som klasskompromissens diffusa ömsesidighet medför fordrar en hel del av facklig skolning och erfarenhet. Det medför dilemman såväl för de fackliga företrädarna som för medlemmarna. De möter relationerna med motparten från delvis olika positioner.

Ett annat ord för vad som har skett genom institutionaliseringen av klasskampen är att det skett en *juridifiering* av partsrelationerna på arbetsmarknaden. Det betyder att när man blir facklig företrädare så träder man in i en väldig katedral av avtalsregler och lagar, myndighetsföreskrifter, AD-domar och reglerade procedurer för såväl samverkan som strid. Att lära sig det regelverket, hålla det i huvudet och använda det kreativt är något av själva essensen i den facklige företrädarens ”yrkeskompetens”. Att de ska bli mer eller mindre fullfjädrade på detta område genomsyrar väldigt mycket av den fackliga utbildningen – både den formella och informella.

Att skarpa fackliga konflikter på detta sätt kan flyttas upp på en (kvasi)juridisk förhandlingsnivå är till fördel på så sätt att det underlättar för båda parter att föra en dialog på en någorlunda neutral arena. Man kan på ömse håll distansera sig från de nakna intressemotsättningarna mellan arbete och kapital. Istället kan man ställa frågan: har vi någon föreskrift eller avtalsparagraf här, hur lyder den, gäller den eller ej? Det är en återkommande fråga när den facklige företrädaren sätter sig vid förhandlingsbordet: vad har vi att stödja oss på här? Hur kan det tolkas, håller det eller inte för att lösa problemen för medlemmarna?

Detta är en styrka – men också ett problem. För man kan ju ställa en annan fråga också, och det är ofta den man har med sig från medlemmarna – och har att möta igen när förhandlingen är avslutad. De frågar inte efter vad som står i regelverket. De frågar efter rättvisa. På det viset rör sig den fackliga verksamheten i ett slags ingenmansland mellan vad man kan kalla en juridisk diskurs och en rättvisediskurs.

Det finns nog få förtroendevalda som inte har plågats en del i det landskapet. Man måste ständigt förklara för medlemmarna ”vad som gäller” enligt den juridiska diskursen. Ofta hamnar man farligt nära en försvarsställning där man med hänvisning till regelverket verkar motivera rena orättvisor. Det finns också en frestelse att man spelar ut sin överlägsna kunskap om regelverket som ett slags maktmedel mot medlemmarna för att tysta kritik.

Man är solidarisk med regelverket, med de institutioner som skyddar ens förhandlingsposition. Man är medveten om den stora vikten av att värna den plats vid

maktens bord som institutionerna har givit rörelsen. Den är avgörande för hur maktbalansen i samhället som helhet utvecklas.

Medlemmarna däremot, när de protesterar och inte respekterar dessa institutioner, är osolidariska? Nja, men man kan inte blunda för att här kan olika solidaritetsbegrepp kollidera.

*

Exkurs: Trappspring, källarsnack och solidarisk kultur

Omklädningsrummet låg i källaren, själva arbetsplatsen med förmannens lilla kur på bottenvåningen och en trappa upp var kontorsdelen där mellancheferna presiderade. Fackordföranden, en man av den gamla stammen, undervisade mig om vad verklig solidaritet är: *man ska inte ägna sig åt källarsnack och man ska inte springa i trapporna.*

På källarplanet satt folk och pratade skit om alla som styrde och ställde på våningarna ovanför, ”genomskådade” hur det egentligen förhöll sig med saker och ting, luftade frustrationer, fobier och aggressioner och lät någon gång skymta drömmar och förhoppningar. Kort sagt, med ordförandens ord: de pratade en massa skit som de inte kunde ”stå för”.

Att hålla sig borta från trappan till andra våningen handlade om att man inte skulle springa hos cheferna och klaga eller försöka ”tillskansa sig några förmåner”. Hade man problem på jobbet skulle man ta det ”den fackliga vägen”.

Lite tillspetsat menade han att solidaritet, det var att behandla *varje* problem som en *gemensam angelägenhet*, och för sådana angelägenheter var det rätta forumet *mötet.* Bara där kunde problemen få sin rätta belysning. Där blev de *offentliggjorda,* och då dög inget källarsnack. Då måste man hålla sig till *saken* och *stå för* vad man sade och *argumentera* för sin uppfattning. Det var detta som var solidaritetens rum, och han verkade nästan dra detta så långt att detta gällde även om han en dag skulle sitta ensam kvar där med sin klubba (och dit var det faktiskt inte långt såsom den fackliga medlemsaktiviteten verkade utveckla sig).

Vad han formulerade var vad han uppfattade som en *solidarisk politisk kultur,* som han menade fackföreningsrörelsen borde stå för, men som han menade att rörelsen var på väg att lämna av opportunistiska skäl. Detta var på 1980-talet. Samverkanssystem, medarbetarsamtal, individuella löner, förändringsprojekt och arbetsgrupper bredde ut sig på ena kanten, och medarbetarenkäter och opinionsundersökningar där människor satt var och en vid sitt köksbord och *tyckte* inför färdiga formulär på den andra. Detta alltmedan de slutade gå på fackmöten och yttra sin mening på tillbörligt sätt.

Vad var detta om inte en massa källarsnack och trappspring som erövrade det demokratiska rummet? En sådan politisk kultur skulle den fackliga solidariteten aldrig överleva, menade han.[26]

[26] Exkursen är en komprimerad version av ett kapitel boken *Det kluvna samhället,* som jag skrev under pseudonymen Per Forsman i mitten på 1990-talet.

7. Individualism, kollektivism och solidaritet

”Förr var folk solidariska. Nu har folk blivit individualister”, är som sagt en replik man ofta fått höra från företrädesvis äldre fackliga företrädare när diskussionen kommit in på frågan om vad som skett med solidariteten.

Men man kan nog inte säga att det enbart var en medvetet omfattad solidaritet och omsorg om kollektivet som gjorde att folk förr slöt upp bakom de fackliga organisationerna. Det handlade också i viss mån om en underkastelse under etablerade auktoriteter, en auktoritetstro som reproducerades också på arbetsplatserna. Där kunde den facklige företrädaren vara något av en ledargestalt som med fast hand och styv nacke styrde diskussionerna såväl på fikarasterna som på mötena. Där kunde Gunnar Sträng som en hela folkets magister sitta med sin pekpinne i TV och på sina årliga budgetpresentationer tala om för folket hur samhällsekonomin hänger ihop.

Sedan ungefär slutet av 1960-talet har den auktoritetstron brutits i en process av samtidigt växande individualism. I den utsträckning fackföreningsrörelsen byggt sin styrka på uppåtriktad solidaritet har den inte kunnat undgå att påverkas av detta.

Det finns anledning att påminna dem som ondgör sig över nutidens individualism att detta - minskad auktoritetstro och en växande strävan efter individuellt oberoende och självförverkligande - varit något av det yttersta syftet med arbetarrörelsens välfärdspolitik. I den mån detta syfte började uppnås även för de breda folklagren kunde den breda, kollektivistiska solidariteten inte längre tas för given på samma sätt som förr. Den måste erövras och förtjänas på basis av människors medvetna val och medvetna ställningstaganden. Samspelet mellan människors individorienterade och gemenskapsorienterade, ”kommunitära” tendenser har blivit mer komplicerat.

De växande antiauktoritära stämningarna i samhället tog sig också under 1970-talet uttryck på den fackliga arenan i en opposition mot centralism och byråkratisering. Delvis var det reaktioner mot 1950- och 1960-talens tayloristiska rationaliseringskoncept, delvis mot den solidariska lönepolitiken, som många menade lade hämsko på de lokala förhandlingarna och ledde till en ”osolidarisk vinstfördelning” till de mest lönsamma företagens förmån. Med vänsterparollen ”högre lön på profitens bekostnad” återknöt denna opposition till den gamla principen om lön efter bärkraft, där en mer begränsad samhörighet ställdes mot det slag av breddad solidaritet som sökte förverkliga en samordnad lönebildning i ett samhällsekonomiskt perspektiv.

Individualiseringen fanns där också i bakgrunden då 1980-talets tankar om det goda arbetet formulerades. De både byggde på och understödde strävandena efter ökad individuell frihet och självförverkligande i arbetslivet. Visserligen kopplades sådana

tankar om individuell frihet samman med kollektivistiska fackliga traditioner genom konstruktioner som lokala befattningslönesystem och arbetsutvidgning i nya, gruppbaserade arbetsorganisationer. Men sådana kollektiva solidaritetstankar kring det goda arbetet kom att urholkas och pressas tillbaka på 1990-talet, då arbetsgivarna vände sig till amerikanska managementprofeter hellre än till de fackliga företrädarna när det gäller att forma arbetsorganisationerna.

Då förändrades under trycket av växande arbetslöshet strategin för en reformerad arbetsorganisation till en inriktning på kompetensutveckling för individen. Samtidigt utvecklade arbetsgivarparten sin egen version av arbetslivets förnyelse, med inriktning på individuell lönesättning och medarbetarretorik på arbetsplatsnivå, samtidigt som man försökte bryta ner de riksomfattande branschavtalen. Lönen skulle istället sättas lokalt. Ett återupplivande av det enskilda arbetsavtalet hägrade uppenbart i perspektivet.

Bakom allt detta gjorde strukturomvandlingens tysta men mäktiga krafter sin verkan. De stora, anonyma arbetarkollektiven krympte samtidigt som tjänstesektorernas mer uppsplittrade sysselsättningsmönster, med mindre arbetsplatser och mer personliga partsrelationer, alltmer satte sin prägel på arbetslivet. Särskilt i och med 1990-talets arbetslöshetsexplosion började man också allt tydligare kunna se en segregerad struktur mellan kärna och periferi, i takt med ökningen av tidsbegränsade anställningar, outsourcing, bemanningsverksamhet och utsortering av arbetskraft som inte klarade växande produktivitetskrav.

Den fackliga solidaritetstanken i alla dess dimensioner utsattes för ökat tryck.

Exkurs: sociologiska teorier om solidaritet i välfärdssamhället

I den sociologiska diskussionen har man försökt ringa in utvecklingen av nya former av solidaritet som man menar vuxit fram i spåren av välfärdssystem och klasskompromisser.

I en omtalad bok utkommen efter millennieskiftet präglade Henrik Berggren och Lars Trädgårdh begreppet *"statsindividualism"*. Under intryck av efterkrigstidens reformer förenades stor tilltro till offentliga, generella och kollektiva lösningar på sociala problem med strävan efter maximal individuell autonomi i förhållande till existerande mer "organiska" gemenskaper som familj, släkt och lokalsamhälle[27]. Det är ett begrepp i linje med den socialdemokratiska välfärdspolitikens modernistiska jämlikhetsstrategier, där de storskaliga kollektiva systemen bara var medlet, medan målet just var att frigöra individen från hämmande sociala skrankor.

[27] Henrik Berggren-Lars Trädgårdh: *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*, Sthlm 2007.

Ett annat begrepp som söker nya innebörder för samhörigheten i det ”senmoderna” samhället är *solidarisk individualism*. Den moderna människan, säger man, utmärks av sin vilja att röja undan alla sociala hinder för den enskildes frihet, men siktar på att sådana individuella frihetsvärden ska förverkligas *för alla på lika villkor* i samhället.[28] Men den solidariska individualismen handlar inte så mycket om tillhörighet till en bestämd gemenskap. I desto högre grad måste den bygga på personlig övertygelse, vilket snarare ökar betydelsen av ett materiellt stöd i form av en institutionellt grundad moralisk ordning.

Ett tredje sociologiskt begrepp som med lite annan tonvikt försöker beskriva samma företeelse talar istället om *”rationell egoism”*. Utifrån ett upplyst egenintresse inser man att acceptans för osolidariska attityder och beteenden har sociala risker i form av en krackelerande moralisk ordning i samhället som helhet. Det leder till en ”social miljöförstöring” i form av kriminalitet, vandalisering, otrygghet och fruktan för våld och övergrepp. Detta handlar närmast om en form av nedåtriktad solidaritet som vi känner från den tidigindustriella epokens patriarkalism och filantropism, politiskt förädlad i socialliberalismens starka ställning i svensk politik under 1900-talet - en slags ”vinnarnas” oro för ”förlorarnas” desperation, där solidariteten tilldelar ”vinnarna” ett ansvar att tygla sin girighet och elitism och ta ansvar för att ”förlorarna” inte blir för många.

Ett genomgående drag i dessa sociologiska försök att beskriva ”moderna” solidaritetsformer är att de ter sig bräckliga jämfört med de som burit upp fackföreningsrörelsen under mer än hundra år. I ljuset av de opinionsförskjutningar vi bevittnat sedan de formulerades, dvs den växande högerpopulismen och nationalkonservatismen, ter de sig utan tvivel en smula oskuldsfulla och naiva. De bygger var och en på sitt sätt på en solidaritet helt igenom baserad på individuella moraliska och politiska ställningstaganden, kunskaper och rationella överväganden. Här svävar solidaritetsbegreppet ovan marken, dess materiella grund i den institutionella ram baserad på kollektiva intressemotsättningar och partsförhållanden som burit upp den fackliga solidariteten.

De sociologiska teorierna om individualiseringen är också ytliga. Visserligen är det så att individuell frihet mer och mer har blivit ett omfattat *ideal* i samhället som helhet, också i arbetarklassen. Men som sådant rymmer det emellertid också ett betydande inslag av *illusoriskt oberoende* – av omedvetenhet om den komplexa väv av ömsesidiga, samhälleliga beroendeförhållanden med därmed följande sårbarhet som den enskildes frihet i sista hand vilar på. När det slaget av illusioner spricker på det sätt som de gjort under de senaste decennierna devalveras såväl statsindividualismen, den solidariska individualismen och den rationella egoismen som hållbara solidaritetsformer. Den fackliga solidariteten har däremot vuxit och formats just ur medvetenheten om hur beroende av varandra de människor är, som inte har några klassprivilegier att skydda sig med. I den medvetenheten har den en potentiell motståndskraft som saknas i de individualiserade former som här refererats.

I den meningen kan man nog i viss mån tilldela de beskrivna sociologiska försöken att ringa in nya former av solidaritet i det nutida samhället en viss klasskaraktär. De bär prägel av en framgångsrik medelklass blick över samhället, en social position som ytterligare markerar bräckligheten hos den solidaritet de försöker rädda (därmed inte sagt att detta, som sagt, inte är en utsikt som påverkat också skikt längre ner på den socioekonomiska skalan).

---

[28] En viktigt empirisk studie när detta begrepp började vinna burskap var T Pettersson-K Geyer: *Välfärdsförändringar i Sverige – den svenska modellen, individualismen och rättvisan*, Sthlm 1992. Begreppet lyftes också fram i en synpunktsrik artikel av Ingvar Johansson i Zenit nr 1-91, ”Den lyckliga och den olyckliga marxismen”.

*

8. Solidaritetens nya villkor

Det är ett banalt påpekande att den ordning som tecknats i det föregående har utsatts för en växande press under de senaste decennierna, en utveckling som torde vara välbekant för läsarna av denna skrift. Jag kan fatta mig kort.

Systemen för minimering och utjämning av de sociala riskerna i ett marknadsutsatt arbetsliv har på alla vis urholkats. Sjuk- och arbetslöshetsförsäkringen ger inte längre inkomstskydd, och har därtill försetts med villkor och tillämpningsföreskrifter som stänger ute stora medborgargrupper. Tillväxten av avtalsbaserade och privata försäkringslösningar har samtidigt försvagat uppslutningen kring de generella systemen. Av det omställningsstöd som den offentliga arbetsförmedlingen ursprungligen var avsett av bestå med återstår idag knappt ens spillror. Detta handlar också om pensionssystemet, som inte längre kan sägas erbjuda någon trygghet inför arbetslivets slut för stora grupper inom framförallt LO-kollektivet. Välfärdssystemens omfördelande skatte- och transfereringssystem och lika tillgänglighet och offentlig finansiering av välfärdstjänsterna har systematiskt undergrävts.

Lönepolitisk samordning är av grundläggande betydelse för att motverka växande klyftor mellan marknadsstarka och marknadssvaga grupper, idag än mer än förr. Det råder växande skillnader mellan olika sektorer på arbetsmarknaden, med brist på attraktiv arbetskraft på ena kanten och överskott på andra med låg- eller felutbildad arbetskraft. Men de fackliga samordningssystem som byggdes upp genom 1950-60-talens centrala förhandlingar, och rekonstruerades på 1990-talet genom förbundsvisa samordningen utifrån Industriavtalets ”märke”, undermineras idag av tjänstemannaorganisationernas beloppslösa avtal och av växande oenighet bland LO-förbunden

Vid sidan av dessa försvagningar av det institutionella ramverket har de fackliga solidaritetsformerna också påverkats av strukturella förändringar i produktionens organisation och arbetsfördelningen. Vi såg ju ovan vilken betydelse man på den tiden tillmätte ”storindustrins samhälle” för den tidiga arbetarrörelsens perspektiv. Den tidiga industrialismens småskaliga, uppsplittrade och lokalt baserade produktionsenheter skulle ersättas av eller integreras i storskaliga produktionsformer med vidsträckta marknadsförbindelser. Kapitalismen själv skulle organisera arbetarna i stora kollektiv.

Det vi sett under det senaste halvseklet är en utveckling i motsatt riktning. Storföretagen har styckats upp och styrs genom interndebiteringssystem där olika

funktioner avskiljts i pseudoautonoma enheter eller lämnats ut till fristående entreprenadsystem, där varje länk i kedjan måste konkurrera om sin position under ständig kostnadspress. Systemet genomsyrar ju också som bekant de offentliga verksamheterna. De tidigare sammanhållna löntagarkollektiven splittras upp och polariseras med olika anställningsvillkor. Arbetsplatserna krymper och en ökad andel arbetar i små serviceföretag.

Men också en tidigare någorlunda tydlig, sammanhållen motpart upplöses i en splittrad, diffus och ansiktslös struktur där det ter sig ogenomträngligt var i produktionskedjan det ena eller andra beslutet man är beroende av fattas. Tydligast sker det förstås i de globala värdekedjorna, som idag knyts samman av globala företagskonstellationer. Lika lite som det finns ett tydligt ”vi” att bygga solidariteten kring så finns det ett tydligt ”dom” på andra sidan bordet att förhålla sig till.

Den stora klasskompromissens institutionella överrock har därmed blivit allvarligt söndertrasad. Det är en alltmer naken och sårbar facklig solidaritet som blir synlig i revorna. Att återuppbygga dess styrka kräver en ökad mobilisering (inklusive en återvitalisering av den hotbild mot kapitalet som dess ”destruktiva” maktpotential innehåller). Samtidigt måste opinionen vinnas och den sociala ingenjörskonsten och reformistiska fantasin återupplivas för politiska reformer som återger den fackliga solidariteten dess samhälleliga stöd.

Men en helt central förutsättning för alla sådana förändringar i solidaritetens villkor är att de på nationalstatlig nivå är dömda att bli otillräckliga och verkningslösa inför de nya beroendeförhållanden som globaliseringen innebär. Den kräver ett ytterligare stadium av breddning av solidariteten som inte kan annat än öka dess spänningar mellan djup och bredd. Institutionellt handlar det om att hitta en ömtåligt balanserad avvägning mellan stödjande strukturer på lokal, nationell och övernationell nivå enligt den så kallade subsidiaritetsprincipen. På vissa områden kan det handla om att lyfta frågorna ovan nationalstatens ram, på andra att värna den nationalstatliga nivån eller stärka den regionala eller lokala. Nya gemenskaper och nya solidaritetsformer formas i den processen. Arbetarrörelsen måste, i enlighet med sina traditioner, hitta vägar att knyta dem samman.[29]

*

[29] En mer konkret diskussion kring dessa frågor för utanför ramen för denna skrift. Se Ingvar Johansson: *Välfärdsstaten och globaliseringen,* Tankeverksamheten nr 51 2016. Liknande tankegångar förs också fram i Colin Crouchs aktuella bok *Globalisering under press,* Daidalos 2020.

För att återgå till den inledningsvis anförda definitionen av solidaritet i Nationalencyklopedins ordbok: en ”känsla av samhörighet”. Solidaritetens nya villkor - dess sönderfallande institutionella ramverk, klassamhällets fragmentering, individualiseringen, globaliseringen – har betytt just detta: den har mer och mer blivit känslobaserad.

Vi upplever ju överhuvudtaget en slags ”känslornas renässans” i det politiska landskapet, ytterligare underblåst av den enorma ansvällningen av medialisering och fiktionaliseringen av människors livsvärldar.

På sätt och vis är detta en nyttig påminnelse om att det inte bara är på förnuft och rationalitet som solidaritet kan byggas. Det visste de redan på upplysningsrationalitetens tid, under franska revolutionens dagar. Det var därför de på sina banderoller inte bara skrev frihet och jämlikhet, utan även *broderskap*. Detta var (glöm för ett ögonblick genusaspekten) ett uttryck för att man förstod att det krävdes en politisk helhet där förnuft och känsla, social identitet och rationell organisation måste samverka. Starka känslor kan ge solidariteten det djup som fordras för handling, för att människor ska våga ge sig in på djärva och vittomfattande projekt. I den historia om de fackliga solidaritetsformerna som berättats här kan vi se att detta periodvis varit en lärdom som dukat under för teknokratiska tendenser där tillhörighet och socialt erkännande getts en alltför abstrakt karaktär.

Men hittills har känslornas renässans i politiken framförallt gynnat konservativa krafter. Där har den en djup resonans alltsedan romantikens reaktion mot upplysningsrationalismen. Starkast slår den förstås igenom i de högerpopulistiska strömningarnas förkrympta gemenskapsidentiteter och nätbaserade hatkultur. Här svallar känslorna alldeles löskopplade från eftertanke och förnuft.[30] Då samhället utsattes för liknande politiska strömningar under mellankrigstiden lyckades den nordiska arbetarrörelsen pressa dem tillbaka eller ändra inriktning genom en social reformpolitik som knöt breda folkliga majoriteter samman.

Utmaningarna är andra idag. Men vi kan göra det igen.

*

[30] Se exempelvis Örjan Nyström*: Ressentiment – socialpsykologiska aspekter av jämlikhet,* Tankeverksamheten nr 53 2016 och Nilsson-Nyström: *Högerpopulismen och jämlikheten – en essä,* LO:s jämlikhetsutredning 20117. Se också kapitlet *Kultur och politik,* sid 73 ff i Colin Crouch a.a.

Litteratur:

Berggren, Henrik – Trädgårdh, Lars: *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*, Sthlm 2007.
Ekdahl, Lars: *Mot en tredje väg – en biografi över Rudolf Meidner II: Facklig expert och demokratisk socialist*. Värnamo 2005.
Granovetter, Mark: *The strength of Weak Ties*, American Journal of Sociology 1973
Granovetter, Mark: *The strength of Weak Ties: - an network Theory Revisited*, Sociological Theory I.
Göransson, Ingemar – Holmgren, Anna: *Löftet – löntagarna och makten på arbetets marknad*, Stockholm 2000
Johanson, Anders L (red): *Fackliga organisationsstrategier*, Arbetslivsinstitutet 1997
Karlsson, Sten O: *Arbetarfamiljen och Det Nya Hemmet*, Stockholm 1993
Kjellberg, Anders: *Fackliga organisationer och medlemmar i dagens Sverige*, Lund 2001
Kvarnström-Waldemarsson-Åmark: *I statens tjänst – statlig arbetsgivarpolitik och fackliga strategier 1870-1930*, Lund 1996.
Liedman, S-E*: Att se sig själv i andra*, Stockholm 1999.
Nilsson, Anders –Nyström, Örjan: *Strukturomvandlingen och trygghetssystemen – samt något om den sociala demokratins moraliska ekonomi*, Arbetarrörelsens Tankesmedjas rapport nr 10 2009.
Nilsson, Anders-Nyström, Örjan: *Reformismens möjligheter – åter till den bättre framtiden*, Stockholm 2008.
Nilsson, Anders – Nyström, Örjan: Det svenska kollektivavtalssystemet i stöpsleven? i Toursie, Anna (red): Vems ordning och reda? – Framtidens kollektivavtal och fackliga samarbete, Agoras årsbok 2007
Nyström, Örjan: *Mellan anpassning och motstånd*, Stockholm 2000
Olofsson, Jonas: *Svensk yrkesutbildning. Vägval i internationell belysning*, Sthlm 2005
Pettersson-Geyer: *Välfärdsförändringar i Sverige – den svenska modellen, individualismen och rättvisan*, Sthlm 1992
Schiller, Bernt: *Storstrejken – förhistoria och orsaker*, Göteborg 1967

Schiller, Bernt: *LO, paragraf 32 och företagsdemokratin*, i *Tvärsnitt. Sju forskningsrapporter utgivna till LO:s 75-årsjubileum,* Stockholm 1973/…/
Svallfors, Stefan: *Välfärdsstatens moraliska ekonomi – välfärdsopinionen i 90-talets Sverige*. Smedjebacken 1996
Åmark, Klas: *Solidaritetens gränser – LO och industriförbundsprincipen under 1900-talet*, Uddevalla 1998
K Åmark: *Öppna karteller och sociala inhägnader*, i Selander: *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grunder,* Lund 1986.

Om författaren

Örjan Nyström (f. 1949) är författare och tidigare utredare vid LO Göteborg. Tillsammans med Hans och Lars Nyström har han skrivit läroboksspaketet Perspektiv på historien för gymnasieskolan. Under pseudonymen Per Forsman skrev han flera uppmärksammade essäsamlingar på 1980- och 90-talen, bland annat Arbetets arv (1989), samt under eget namn Mellan anpassning och motstånd (2001). Tillsammans med Anders Nilsson har han skrivit Den sociala demokratins andra århundrade? (2005), Reformismens möjligheter (2008), Globaliseringen och jämlikhetens grunder (2011), Jämlikhetsnormen (2012) Flyktingkrisen och den svenska modellen (2016) och samt ett antal rapporter för Tankeverksamheten. Örjan Nyström är hedersdoktor vid samhällsvetenskapliga fakulteten, Göteborgs universitet.

Författarna svarar själva för framlagda uppfattningar och slutsatser i Tankeverksamhetens skrifter.

© 2019 Tankeverksamheten inom arbetarrörelsen i Göteborg

Webb: www.tankeverksamheten.se

E-post: redaktion@tankeverksamheten.se

Cecilia Dalman Eek, Staffan Lindström, Ann-Marie Ljungberg, Örjan Nyström

Tidigare utgivet av Tankeverksamheten

2011

1. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Ny strategi för jämlikhet* (september 2011)
2. Anna Johansson, *Obligatorisk valfrihet? Nej tack!* (november 2011)
3. Gösta Esping-Andersen, *Att investera i barn och utjämna livschanser* (november 2011)

2012

4. Sofia Jonsson, *Trafficking i Europa* (januari 2012)
5. Erik Bengtsson, *Varför är fackföreningsrörelsen så svag i USA?* (januari 2012)
6. Johan Lönnroth, *Fragment av en hegeliansk historieskrivning över nationalekonomin ur svensk horisont* (februari 2012)
7. Roland Kadefors, *Jobba till 75? Om ålder, arbete och pensionering* (mars 2012)
8. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Ungdomsarbetslösheten i Sverige och Leerwerkplicht i Nederländerna* (april 2012)
9. Anna-Lena Lodenius & Mats Wingborg, *Arbetarrörelsen och hotet från högerpopulisterna* (april 2012)
10. Erik Bengtsson, Jack Rolka & Fredrik Ståhle, *Arbetsmiljörapport* (maj 2012)
11. David Ljung, *Nya tider – nya jobb: Utmaningar och utvecklingsvägar i jobbpolitiken* (juni 2012)
12. Kerstin Littke, *Förutsättningar för framtidens livslånga lärande i Sverige* (juni 2012)
13. Anders Nilsson, *Underbara dagar framför oss: Om sociala investeringsstrategier med barnperspektiv för hållbar storstadsutveckling i kunskapssamhället* (juli 2012)
14. Christer Thörnqvist & Charles Woolfson, *Upphandlingar och nerköp: Om lagstadgad social dumpning i byggnadsbranschen* (september 2012)
15. Johan Büser & Anna Johansson, *Ett förslag till socialdemokratisk handlingslinje mot riskkapitalister i välfärden* (september 2012)
16. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Dags att skrota "full sysselsättning"?* (november 2012)
17. David Ljung, *Är vi smarta nog för de nya jobben?* (november 2012)
18. Anders Nilsson, *Nystartszoner – möjligheter, hot eller retoriskt slag i luften?* (november 2012)
19. Delvin Arsan, Tor Gustafsson & Stig-Björn Ljunggren, *Gläntan i skogen – om socialdemokratins utmaningar i en ny tid* (december 2012)

2013

20. Erik Bengtsson, Sören Mannheimer, Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Att skifta överskottet i bytesbalansen till inhemska investeringar* (januari 2013).
21. Ingvar Johansson, *Välfärdskapitalism med jämlikhetsnorm?* (februari 2013)
22. Gösta Esping-Andersen, *Jämlikhet med en lycklig bourgeoisie: Den socialdemokratiska vägen till jämlikhet* (mars 2013)
23. David Ljung, *Har vi råd att inte satsa mer på jämställdhet?* (mars 2013)
24. Lars Ag, Bo Elmgren, Helmuth Föll, Sune Gidgård & Stig Lahti, *Arbetsförsäkring åt alla!* (april 2013)
25. Peter S. Adler, *Det dynamiska förhållandet mellan kodifierad och icke-kodifierad kunskap* (april 2013)
26. Anders Nilsson, *Att förstå världen* (juli 2013)
27. Sandrine Bony, Bjorn Stevens, Isaac Held, John Mitchell, Jean-Louise Dufresne, Kerry Emanuel, Pierre Friedlingstein, Stephen Griffies & Catherine Senior, *Koldioxid och klimat: Perspektiv på en vetenskaplig bedömning* (augusti 2013)
28. Erik Bengtsson, Jack Rolka & Fredrik Ståhle, *Organisera eller rekrytera? En rapport om facklig förnyelse* (september 2013)

29. David Ljung, *Kina – risk eller räddning för jobben i Sverige och Europa?* (oktober 2013)
30. Anna Johansson, Linus Glanzelius, Jan Nilsson, Olle Ludvigsson, Pasi Sahlberg & Anders Nilsson, *Tre texter om skolan* (december 2013)

2014

31. Sheri Berman, *Socialdemokratin och skapelsen av allmänintresset* (januari 2014)
32. David Ljung, *Vad kan vi vinna på att göra de sjuka jobben friska?* (mars 2014)
33. Johan Lönnroth & Jimmy Sand, *Den svenska vänsterns historia* (april 2014)
34. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Det polytekniska bildningsidealet och den tredje industriella revolutionen* (maj 2014)
35. Colin Crouch, *Från defensiv till offensiv och framåtsyftande socialdemokrati* (juni 2014)
36. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Istället för valanalys* (september 2014)
37. Örjan Nyström, *Två essäer* (oktober 2014)
38. Anders Nilsson, *Läget i världen* (december 2014)

2015

39. Ann-Sofie Hermansson, Anne-Marie Lindgren, Anders Nilsson, Örjan Nyström, Christer Persson & Levi Svenningsson, *För en jämlikhetsutredning* (februari 2015)
40. David Ljung, *Mer frihandel = fler jobb? Sysselsättningseffekter av ett frihandelsavtal mellan EU och USA* (mars 2015)
41. Ingvar Johansson, *Globalisering och förtjänst – fallet Zlatan* (april 2015)
42. Cecilia Dalman Eek, *Kris i befolkningsfrågan? Om urbanisering och jämlikhet* (maj 2015)
43. Sven Bremberg, *Förskolan, barnen och framtiden* (juni 2015)
44. Ann-Sofie Hermansson, Ingvar Johansson, Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Sommarlektyr: Om Grekland, missundsjuka, Marx och sorg som flyter* (juli 2015)
45. Anders Nilsson, *Europeiska unionens grekiska kris* (juli 2015)
46. Anders Nilsson, *Vart är Kina på väg?* (augusti 2015)
47. David Ljung, *Vilken framtid har försvarsindustrin?* (november 2015)
48. Bosse Elmgren, *Ett långt brev* (november 2015)
49. Ingvar Johansson, *En död Marx, en åldrad Liedman och dagens unga vänster* (december 2015)

2016

50. Johan Lönnroth, *Palme och den socialdemokratiska utopin – en bitvis självbiografisk betraktelse* (februari 2016)
51. Ingvar Johansson, *Välfärdsstaten och globaliseringen* (april 2016)
52. Johan Lönnroth & Jimmy Sand, *"Klassambälle i omvandling" och "Det svarta hålet socialismen" – två kapitel ur en kommande bok* (juni 2016)
53. Örjan Nyström, *Ressentiment – socialpsykologiska aspekter av ojämlikhet* (augusti 2016)
54. Anders Nilsson, *Hillary Clinton, Keynes och olika slags keynesianismer* (augusti 2016)
55. Anders Lindberg, Nathalie Besér, Anders Högström, Marie Demker, Ann-Marie Ljungberg, Lars Wenander, Cecilia Dalman Eek, Anders Nilsson & Johan Flanke, *Inte bara ekonomin är bankrutt – GP från socialliberalism till högerpopulism* (september 2016)
56. Anders Nilsson, *Nyanländas väg till jobb – med appendix om hyperrealiteten* (november 2016)

2017

57. Stefan Carlén & Christer Persson, *Är det möjligt att nå arbetslöshetsmålet? En starkare ekonomisk politik är nödvändig* (januari 2017)

58. Åke Magnusson & Anders Nilsson, *Global värld – gemensam färd?* (april 2017)
59. Ann-Marie Ljungberg, Johan Lönnroth & Jimmy Sand, *150 år av feminism – från kvinnosak till jämställdhetspolitik* (juni 2017)

2018

60. Ingvar Johansson, *Sverige som hybridstat: Det krävs en perspektivförskjutning i synen på Sverige* (september 2018)
61. Örjan Nyström, *Meritokratismens värdegrund – om jämlikhet och meritokrati* (december 2018)

2019

62. Örjan Nyström, *Professionerna* (juni 2019)
63. Ann-Charlotte Kindmark och Olivia Hjort, *Den enda berättelsen? -En kvantitativ studie av könsfördelningen i 1181 barnböcker på sju förskolor i Göteborg.* (augusti 2019)
64. Jonas Olofsson, *Har den nyliberala eran nått vägs ände?* (oktober 2019)
65. Johan Lönnroth, *Den svenska riksbanksreformen* 1998/99
66. Ingvar Johansson, *Professionalisering i en ny tid. Tankar kring det socialdemokratiska strategitänkandet*.

2020

67. Ann-Marie Ljungberg, *Miljö och demokrati* (januari 2020)
68. Fyra frågor om miljö och samhälle, (mars 2020), medverkande: Thomas Sterner, Johan Lönnroth, Håkan Bernhardsson, Rikard Ledin da Rosa, Viktoria Janovskis, Cecilia Dalman Eek och Örjan Nyström
69. Bosse Elmgren, Låt ingen bli kvar i arbetslivets utmarker! (maj 2020)

Samtliga tidigare rapporter kan laddas ned från www.tankeverksamheten.se.

Skickar du din e-postadress till redaktion@tankeverksamheten.se så ser vi till att du inte missar någonting i vår kommande utgivning.

Genom ett historiskt perspektiv utreder Örjan Nyström hur vi ska kunna förstå och bemästra påfrestningarna på den fackliga sammanhållningen idag.
”Det finns ingen solidaritet längre”, får man ofta höra, underförstått att annat var det förr. Men den fackliga solidariteten har aldrig varit den okomplicerade och oföränderliga företeelse som vi lätt målar ut den i efterhand.

© 2020 Tankeverksamheten inom arbetarrörelsen i Göteborg
www.tankeverksamheten.se • redaktion@tankeverksamheten.se
Redaktion: Cecilia Dalman Eek, Staffan Lindström, Ann-Marie Ljungberg, Örjan Nyström